
BORISAV DŽUVEROVIĆ

NAUČNO PROMIŠLJANJE KOMUNIKACIJA

Kada je Denis Mek Kvejl analizirao uzroke sporog konstituisanja sociologije masovnih komunikacija u građanskim društvima došao je do zaključka da oni nisu nimalo slučajni. Ispostavilo se da se tamo planski osujećuju kritička istraživanja konkretnih društava, dok se pospešuju analize apstraktnih fenomena, primitivnih društava, i uopšte one teme koje ne diraju u sveti *status quo* građanskog društva. Funkcionalizam te vrste ostavio je duboke tragove na razvoj i ove oblasti.

Međutim, u našim uslovima uzroke zaostajanja teorije komuniciranja ne možemo tražiti na toj strani. Društvo čak zahtijeva kritičku analizu teorije i prakse komunikacijskih procesa, jer to su postale pretpostavke samoupravljanja, ali odziva je zabrinjavajuće malo. Čak bi na prste mogli izbrojati ljude koji su se usmjerili na naučno proučavanje i osmišljavanje ovih fenomena, a fundamentalnih istraživanja i izdanja skoro da i nema. Otuda je knjiga dr Tome Đorđevića *Teorija informacija — teorija masovnih komunikacija* (Partizanska knjiga, Ljubljana—Beograd, 1979) jedan od rijetko značajnih priloga konstituisanju marksistički orijentisane sociologije društvenog komuniciranja.

Autor na početku knjige nepotrebno izražava bojazan da će njegov rad biti protumačen kao preambiciozan i neskroman, pa se snishodljivo ograđuje da njegova knjiga „osim pokušaja na toj liniji nema veće pretenzije”, jer uostalom „to i nije stvar pojedinca već jednog kolektivnog napora koji svakako tek predstoji pred naukom i politikom u jugoslovenskom samoupravnom društvu” (120).

U sadržinskom smislu Đorđević se krajnje kritički opredjeljuje prema čitavoj funkcionalističkoj i zapadnoevropskoj strukturalističkoj orijentaciji, tražeći u djelima klasika marksizma polazišta i odgovore na pitanja kojima se savremena teorijska misao bazira na putu zasnivanja marksističke komunikologije. U tom smislu analizira relevantne radove Marksa, Engelsa, Lenjina, Tita i Kardelja, razvijajući tako teorijsko-hipotetički okvir iz kojeg nije želio izlaziti (u vezi sa ovim čini mi se da je analiza marksistički orijentisanih autora mogla biti šira, obuhvatiti više autora i da ju je trebalo situirati kao uvod čitave knjige, a ne samo drugog dijela „Teorija masovnih komunikacija”).

Đorđević je dosledan u težnji da slijedi marksistički pristup fenomenima te kao fundamentalni činilac i kriterij istine uzima kategoriju *prakse*. Zato on ne govori o formalnim pojmovima informacija ili komunikacija, već ih shvata i tretira kao složene fenomene — kao „komunikacijsko-informativnu praksu”, želeći na taj način da eliminiše svaki formalizam i isprazni funkcionalizam.

Teoriju informacija autor razvija kao podfunkciju komunikologije (kao što proces informisanja shvata kao podfunkciju komunikativne prakse), s jedne, ali i kao samostalnu teorijsku disciplinu s druge strane. Međutim, iako se komunikacije nužno razmjenjuju a informacije samo saopštavaju u osnovi obje ove vrste ljudske prakse leži kao osnovno jezgro fenomen *poruke*. Đorđević je zato knjigu počeo sistematskom analizom strukture i karaktera informacija-poruka. U tom smislu je naznačio više vrsta poruka: prema kriteriju istinitosti (objektivne i neobjektivne), načinu eksplikacije (implicitno i eksplicitno intencionalne), načinu recepcije (taktilne i vizuelne), da bi došao do najkompleksnije podjele na semantičke i estetičke poruke.

Klasifikacija poruka na semantičke i estetičke je takva da obezbjeđuje uvid u sve druge podjele. Ona je izvedena prema načinu na koji se ključne ideje poruke prevode u odgovarajuće simboličke sklopove, a fenomen *značenja* je pri tome centralna kategorija. „Ukoliko je informativni sadržaj organizovan po modelu čvrstih (saznajnih) kodova, tj. na principu očekivanih upotreba simbola sa doslovno ili (univokno) definisanim značenjima, utoliko je i komunikacija lišena prisustva (emocionalno-afektivnih) potkodova čijim bi se uplitanjem u komunikativno-interpretativni proces simbolima denotativnog značenja pripisivala čitava skala konotativnih značenja, i tako rastvarala logičko-intelektualna supstanca u strukturi poruke. Rastvaranjem te intelektualno-logičke

podloge, poruka bi prestala da označava instrument diskurzivne spoznaje, a umesto semantičkih sve više bi dolazile do izražaja njene estetičke funkcije" (str. 40). Autor s pravom tvrdi da manifestacije ljudskog iskustva vezane za sferu spontanog, emocionalno-afektivnog i intuitivnog kompleksa mogu biti simbolički eksponirane i posredovane samo estetičkim porukama — čija je simbolička struktura obrazovana simbolima i slikama kao sredstvima nediskurzivnog poimanja svijeta (57).

Dorđević je fenomen estetičkih poruka originalno razradio, iako je fond teorijskih radova iz ove oblasti dosta siromašan. Posebno treba skrenuti pažnju na interesantno razmatranje o objektivnosti i istinitosti estetičkih poruka. Autor tvrdi da je „estetička poruka umetnički istinita tek ukoliko je ostvarena potpuna adaptiranost ideja metaforno-simboličkim, odnosno semantičko-ekspresivnim formama kojima se umetnički ovaploćuju i estetički (apstraktno) eksponiraju". Ovu tvrdnju autor je utemeljio na prethodnom zaključku da: „...dok se objektivnost i realnost semantičkih poruka konstatuje prema nivou usaglašenosti informativnih činjenica sa faktičkom stvarnošću, stvarnim činjenicama, dotle se objektivnost estetičkih poruka ceni najpre prema usaglašenosti umetničkih ideja — poetskih, slikarskih, filmskih, muzičkih itd. sa simboličko-ekspresivnim formama kojima su te ideje ovaploćene; tek onda, u drugoj instanci, njihova verodostojnost se procenjuje sa stanovišta veze estetičkih poruka sa materijalno doslovnom stvarnošću kao predmetno-iskustvenom podlogom estetičkih poruka" (str. 69).

Dorđević ne zaboravlja da i estetičke poruke posreduju određenu mjeru informativnosti, ali u kontekstu analize informativno-činjeničke podloge svake vrste poruka, on radije govori o *komunikativnoj* nego informativnoj činjenici, iako se svaka informativna činjenica može preobratiti u komunikativnu.

U poglavlju o funkcijama poruka posebno je interesantan koncept angažovanog informisanja. Zbog visokog stepena angažovanosti stvaralaca poruka — koje treba da utiču na ponašanja drugih — skoro svaki akt informativno-komunikativne prakse stiče karakter društveno angažovane aktivnosti. U tom smislu on napominje da je na primjer samoupravna informacija svaka informacija koja po svojoj strukturi, intencijama i efektima obezbjeđuje da se sa stanovišta humanističkih vrijednosti i ideala socijalizma, a ne samo dnevno političkih potreba, tretiraju društvena zbivanja i njihove posledice. Kao takva ona je do kraja angažovana informacija, u čijoj je strukturi sadržana po-

ruka kojom se stimuliše društveno ponašanje samoupravljača. Međutim, autor u tom kontekstu upozorava da svako angažovano informisanje može biti i tendenciozno, dok tendenciozno informisanje ne mora biti i angažovano.

Teorija masovnih komunikacija

Drugi dio knjige se odnosi na područje masovnih komunikacija, u kome je obrađen cio procesno-dinamički aspekt „komunikološko-informativne prakse”, čime je nastavljena analiza onih procesa informisanja koji nijesu razmatrani u Teoriji informacija. Pošto autor teoriju informacija shvata kao podfunkciju komunikologije on polje razmatranja proširuje sa statičkog na dinamički aspekt ljudske prakse. Pošto je komunikativnu praksu definisao kao „nezamenljiv uslov socijalnog povezivanja čoveka sa drugim ljudima u društveno prihvatljivim formama” (112), Đorđević je teorijski okvir za njenu analizu utemeljio na radovima klasika marksizma, i svega dva vodeća savremenika u našem društvu (pored Marksa, Engelsa, Lenjina on uzima još Tita i Kardelja), napominjući, istina, da bi se analizom i radova ostalih marksističkih mislilaca mogle otkriti plodne ideje kojima se postulira razvoj jedne marksističke teorije komunikacija.

Predmet analize u ovom dijelu je prevashodno komunikativni čin, tj. onaj procesno-dinamički kompleks komunikativne strukture, a ne njegov organizaciono-institucionalni okvir, pri čemu autor posebno vodi računa da je veza između komunikativnih činova i komunikacionih situacija, kao svojevrzne nadgradnje, tijesna i neraskidiva. Naime, komunikativni činovi se posredstvom komunikacionih situacija dovode u vezu sa informativnim sistemom „čija je osnovna funkcija da posredujući uticaj globalnog političkog sistema na tok komunikacije, reguliše i usmerava komunikativna ponašanja subjekata društvene prakse” (str. 128).

U tom kontekstu se jezik ističe kao najelemenarniji medijum simboličke obrade socijalnog iskustva, tako da je pored njega, kao primarnog medija, moguće govoriti o svim drugim tehnikama komuniciranja kao o sekundarnim medijima, bez obzira što je možda slika kao vizuelni znak, odnosno simbol mogla prethoditi verbalno-jezičkom simbolu i razvoju ostalih komunikativnih tehnika. Otuda Đorđević komunikacije ostvarene ovim sekundarnim tehnikama naznačava kao *posredne* oblike razmjene poruka. Pri tom se jezik javlja kao oblik komunikacije i u uslovima posredne komunikacije, igrajući tako ulogu nejezičkih sistema značenja, pretežno prezentacionih sistema simboličkog označavanja.

Želeći da ostane dosledan teorijsko-hipotetičkom okviru, Đorđević „komunikativnu praksu” (koju definiše kao oblik međusobnog odnošenja ljudi sa ciljem razmjene poruka i namerom da usvoje saznanja koja im osvjetljavaju položaj u procesu rada ili društvene reprodukcije života) dijeli na dvije grupacije: a) interpersonalnu i b) masovnu-posredovanu komunikaciju. U okviru prvog oblika komunikacija autor govori o subjektima ovog čina, uslovima i efektima recipročne razmjene uloga i poruka, dok se kod masovne — posredovane komunikacije detaljnije zadržava na distraktivnoj, edukativnoj i informativnoj funkciji mada bi se moglo govoriti i o drugim funkcijama. Međutim, autor je uočio i naznačio posebni značaj tzv. dvostepene komunikacije, pridodajući i kritiku „dvostepene komunikacije” — o kojoj se dosta pisalo u SAD i drugim društvima, u cilju ubacivanja „lidera javnog mnjenja” kao posredničke karike između masovnih medija i recipijenata.

Poslednje poglavlje knjige se bavi fenomenom masovnih medija kao komunikativne tehnike velike difuzije poruka, ali ne sa stanovišta tehničko-tehnoloških mogućnosti i oblika ispoljavanja, nego prije svega u ulozi sredstava simboličke transpozicije ideja i ljudskom praksom stečenih saznanja. U tom smislu Đorđević govori o svakom velikom mediju ponaosob: o štampi i mentalno-psihološkim i semiotičko-značenjskim mehanizmima njenog djelovanja, o radiju kao medijumu auditivne komunikacije, o filmu kao mediju umjetničke prezentacije ideja, i najzad o televiziji kao ključnoj tački u razvoju medijumskih tehnika elektronske epohe.

Razmatranja o televiziji kao mediju koji je „naša kultura sankcionisala kao sredstvo emanacije poruka bez kojih se kulturne činjenice i vrednosti ne mogu održati kroz vreme i na neograničenom prostoru” predstavljaju jedno od najinteresantnijih poglavlja, jer se ovaj značajni medij posmatra u najširem teorijskom okviru, i pretežno kao komunikativni elemenat u vidu spektakla. Analizirajući prirodu TV spektakla autor je znatno proširio horizonte analize ovog medija, otvarajući puteve za nova istraživanja.

Međutim, prava je šteta što se autor nije detaljnije osvrnuo na dominantne teorije o masovnim medijima, od kojih su neke imale veliki uticaj i na našu teoriju. Tu mislim prije svega na uticajne teorije Makluana, refleksije Edgara Morena, Lasvela i druge.

Ova primjedba ne umanjuje značaj pomenutog teksta, jer je on kao takav već doživio značajna domaća i međunarodna priznanja i verifikacije.

Tako je odjeljak o televiziji već preveden u poljskom teorijskom časopisu, a obaviješten sam da je uvršten i u poljsku hrestomatiju *TV i društvo*, dok je čitava knjiga o kojoj je riječ nagrađena godišnjom nagradom Radio-televizije Beograd, za doprinos teoriji masovnih komunikacija. I ta priznanja svakako dosta govore o karakteru i važnosti knjige „Teorija informacija — teorija masovnih komunikacija”.

